

Joanna Madalińska-Michalak

 <https://orcid.org/0000-0001-9980-6597>

Uniwersytet Warszawski
j.madalinska@uw.edu.pl

ETYKA JAKO PRZEDMIOT NAUCZANIA W SZKOLE W POLSCE

Streszczenie

Artykuł prezentuje cząstkowe wyniki ogólnopolskich badań, poświęconych nauczaniu etyki. Omawia miejsce etyki w polskim systemie szkolnictwa i tendencje rozwojowe widoczne od momentu jej wprowadzenia (1991). Analizie poddano akty prawne z poziomu ustaw, rozporządzeń Ministra Edukacji Narodowej oraz, uzupełniająco wobec aktów prawnych, orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, regulujące zasady nauczania przedmiotu etyka oraz jego oceniania. Ważnym aspektem tych regulacji, ze względu na ich praktyczne konsekwencje, jest lokowanie etyki jako alternatywy dla przedmiotu religia. Przeanalizowane zostały również dane statystyczne, pozwalające w skali ogólnopolskiej ocenić rozwój zainteresowania przedmiotem etyka – przyrost liczebności szkół, w których realizowany jest przedmiot etyka, w zależności od etapu kształcenia oraz rodzaju szkoły, a także przyrost etatów przeliczeniowych przypadających na nauczycieli etyki. Ten ostatni wzrost, choć od roku 2014 skokowy, jest mimo wszystko w liczbach bezwzględnych niewielki; etyka pozostaje nadal przedmiotem niszowym. Na przestrzeni lat można obserwować poprawę jej statusu i wzrost społecznego zapotrzebowania; niemniej, obecne definiowanie etyki jako przedmiotu fakultatywnego sprawia, że poziom uczestnictwa wciąż pozostaje niewielki.

Słowa kluczowe:

etyka, system edukacji w Polsce, etyka a religia, analiza statystyczna

W niniejszym artykule prezentuję wybrane wyniki badań dotyczących etyki jako przedmiotu nauczania w szkole¹. W badaniach tych odniesiono się do polskich doświadczeń w obszarze nauczania etyki ze zwróceniem szczególnej uwagi

¹ Badania zostały zrealizowane przez zespół w składzie: Joanna Madalińska-Michalak, Antoni J. Jeżowski i Szymon Więśław w latach 2015–2016 w ramach projektu naukowego „Etyka w systemie edukacji w Polsce i w wybranych krajach świata zachodniego (Niemcy, Wielka Brytania, Hiszpania, Portugalia, Francja, USA, Norwegia, Finlandia)”. Projekt sfinansowano ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Projekt został pomyślany jako wkład w budowanie etyki jako przedmiotu szkolnego w systemie edukacji w Polsce oraz kształcenie nauczycieli. Założono w nim, że ze względu na stosunkowo krótką historię nauczania etyki w polskich szkołach należy podjąć namysł nad kształtem, jaki ów przedmiot winien lub mógłby przybrać, jak również nad jego teoretycznymi podstawami.

na funkcjonowanie etyki jako przedmiotu obecnego w polskim systemie szkolnictwa. W artykule położono nacisk na analizę systemową, funkcjonalną i celowościową aktów prawnych sytuujących etykę w programach nauczania, oraz ocenę stopnia realizacji nauczania etyki w szkołach w Polsce w latach 2006–2015. Prezentowane w tym artykule rozważania koncentrują się na odpowiedzi na dwa podstawowe pytania, a mianowicie na pytaniach o to, jak regulacje prawne określają warunki i sposób organizowania nauczania etyki w szkołach w Polsce, oraz o to, w jakim stopniu jest realizowane nauczanie etyki w szkołach w Polsce.

Odpowiedź na pierwsze pytanie była możliwa na podstawie analizy aktów prawa regulujących funkcjonowanie etyki w systemie edukacji. Natomiast odpowiedzi na drugie pytanie udzielono na podstawie analizy informacji pozyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz danych powszechnie dostępnych z Systemu Informacji Oświatowej. Przedmiotem badań uczyniono zatem analizę treści aktów prawa oraz analizę informacji pozyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej i powszechnie dostępnych danych z Systemu Informacji Oświatowej.

Analiza i interpretacja pozyskanych danych surowych (zastanych) pozwoliła na stworzenie obrazu ogólnego etyki jako przedmiotu nauczania w polskich szkołach w ujęciu statystycznym za lata 2006–2015. Badania przyczyniły się do określenia wartości takich wskaźników, jak chociażby: liczba szkół realizujących zajęcia z etyki, liczba nauczycieli zatrudnionych do nauczania etyki w szkołach, liczba etatów przeliczeniowych, liczba etatów nauczycieli etyki przypadających przeciętnie na jedną szkołę i średnia tygodniowa wielkość etatu nauczyciela etyki przypadająca na jedną szkołę.

Wyniki badań dotyczące takich kwestii, jak chociażby: (i) kształtowania się zmienności w zakresie dostępu do tego przedmiotu w latach 2006–2015, (ii) tendencji jego przekształceń (dynamiki i kierunku zmian), aktualnego stanu nauczania etyki i przygotowania nauczycieli do jej nauczania w Polsce, (iii) opinii nauczycieli etyki na temat obowiązujących podstaw programowych z zakresu etyki pod kątem określonych w nich celów i treści kształcenia, zalecanych warunków i sposobów realizacji zajęć z etyki na różnych poziomach kształcenia, jak i ocenę rozwiązań organizacyjnych przyjętych na rzecz prowadzenia lekcji etyki w szkołach, (iv) opinii i doświadczeń nauczycieli etyki na temat realizacji programu nauczania etyki, a zwłaszcza na temat podręczników i materiałów edukacyjnych, (v) wyzwań, z jakimi mierzą się nauczyciele etyki w nauczaniu tego przedmiotu, (vi) opinii, przekonań, doświadczeń nauczycieli związanych z relacją między etyką a religią w szkole jako przedmiotami nauczania, czy też (vii) opinii i doświadczeń nauczycieli etyki na temat funkcjonującego obecnie w Polsce systemu kształcenia nauczycieli etyki są szeroko omówione w książce „Etyka w systemie edukacji w Polsce” (Madalińska-Michalak, Jeżowski i Więśław, 2017).

ETYKA JAKO PRZEDMIOT NAUCZANIA W POLSKIEJ SZKOLE REGULACJE PRAWNE

Analiza treści dokumentów prawnych zakładała, by z jednej strony przyjrzeć się, jak zostały w nich wytyczone podstawy dla funkcjonowania etyki w szkołach. Z drugiej strony chcieliśmy zbadać, jak zmieniała się koncepcja tego przedmiotu wraz z wprowadzeniem nowych regulacji prawnych. Analizą objęliśmy podstawowe akty prawa za okres 1991–2016, czyli od momentu wprowadzenia do polskiego systemu szkolnego możliwości nauczania etyki aż po zakończenie prac analitycznych nad niniejszym opracowaniem. W badaniach zaplanowano i przeprowadzono analizę następujących aktów prawnych:

- ustawa z 7.09.1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 1991 r. Nr 95, poz. 425) z kolejnymi nowelizacjami i tekstami jednolitymi (uwzględniono zmiany ujęte w tekstach jednolitych: Dz.U. z 1996 r. Nr 67, poz. 329; Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 ze zm., Dz.U. z 1998 r. Nr 117, poz. 759);
- rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155; uwzględniono zmiany: Dz.U. z 1993 r. Nr 83, poz. 390; Dz.U. z 2014 r., poz. 478);
- rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 28.05.2010 r. w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków szkolnych (Dz.U. z 2010 r. Nr 97, poz. 624; uwzględniono zmianę: Dz.U. z 2016 r., poz. 787);
- rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 7.02.2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz.U. z 2012 r., poz. 204);
- rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 27.08.2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r., poz. 977 ze zm.);
- rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 25.03.2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (Dz.U. z 2014 r., poz. 478);
- rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30.06.1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. z 1999 r. Nr 67, poz. 753).

Ponadto przeanalizowane zostało na potrzeby artykułu orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.1993 r. w sprawie gwarancji wolności sumienia i wyznania (U 12/92; OTK ZU 1993, poz. 9).

Analiza powyżej wskazanych aktów prawnych oraz wspomnianego orzeczenia pokazuje, że historia etyki jako przedmiotu szkolnego w Polsce ma swój początek w tekście pierwotnym ustawy o systemie oświaty (*Ustawa z 7.09.1991 r. o systemie oświaty*), w którym zapisano, iż:

Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci, szkoły publiczne podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, szkoły publiczne ponadpodstawowe – na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie.

Treść tę powtórzono w pierwszym tekście jednolitym ustawy o systemie oświaty z 1996 r. Kluczowy dla tej historii był fakt, iż art. 12 ust. 2 cytowanej ustawy stał się podstawą wydania przez Ministra Edukacji Narodowej stosownych rozporządzeń, ale też przedmiotem szeroko komentowanego *Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.1993 r. w sprawie gwarancji wolności sumienia i wyznania*. Jednym z pierwszych aktów prawnych regulujących nauczanie religii i etyki w szkołach w Polsce było rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*, 1992). Rozporządzenie to już w § 1 usytuowało etykę jako przedmiot alternatywny dla religii w szkołach publicznych (szerzej zob. Madalińska-Michalak, Jeżowski i Więśław, 2017, s. 32–39).

W rozporządzeniu stwierdzono, iż:

W publicznych szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, zwanych dalej szkołami, organizuje się w ramach planu zajęć szkolnych naukę religii i etyki dla uczniów, których rodzice (opiekunowie prawni) wyrażą takie życzenie, a w szkołach ponadpodstawowych – dla uczniów, których rodzice lub sami uczniowie wyrażą takie życzenie. Po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii i etyki decydują uczniowie. [...] Uczestniczenie lub nieuczestniczenie w szkolnej nauce religii lub etyki nie może być powodem dyskryminacji przez kogokolwiek w jakiegokolwiek formie (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*, 1992, § 1 ust. 1).

Analiza tak określonego zapisu pokazuje, że mimo, iż w zdaniu pierwszym, odnoszącym się do powinności szkoły, między religią a etyką jest spójnik łączny „i”, podobnie w kolejnym zdaniu, gdy mowa o decyzyjności uczniów wobec wskazywanego przedmiotu, to jednak w ostatnim zdaniu, gdzie jest mowa o zjawiskach niepożądanych w szkole – dyskryminacji jako skutku uczestniczenia lub nieuczestniczenia w zajęciach etyki lub religii – pojawia się spójnik przeciwstawny „lub”. W innych przepisach tego rozporządzenia prawodawca pisze, że: „nie są objęci nauką religii **lub** etyki uczniowie” (*Rozporządzenie*

Ministra Edukacji Narodowej, 1992, § 3 ust. 3) i „ocena z religii **lub** etyki umieszczana jest na świadectwie szkolnym” (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*, 1992, § 9 ust. 1). Już takie zróżnicowanie w jednym tylko paragrafie powoduje nie tylko różnice w zakresie wykładni przepisów. Przyczynia się także do poważnych konsekwencji językowych i wynikające z nich konsekwencji natury – można powiedzieć – mentalnej. Jeśli chodzi o te drugie, to w naszym społeczeństwie utarło się myśleć o religii (religiach) **lub** etyce w szkole.

Rozporządzenie ustaliło także kilka zasad organizowania lekcji etyki jako przedmiotu nauczania w szkole. Zgodnie z treścią rozporządzenia należy przyjąć, że:

- uczestniczenie lub nieuczestniczenie w szkolnej nauce religii lub etyki nie może być powodem dyskryminacji przez kogokolwiek w jakiegokolwiek formie;
- szkoła organizuje lekcje etyki na podstawie programów dopuszczonych do użytku szkolnego;
- szkoła ma obowiązek zorganizowania lekcji etyki dla grupy nie mniejszej niż siedmiu uczniów, dla mniejszej liczby uczniów lekcje etyki w szkole powinny być organizowane w grupie międzyklasowej lub międzyoddziałowej;
- nie są objęci nauką etyki uczniowie, którzy wedle oświadczenia rodziców lub ich samych pobierają naukę poza systemem oświaty lub świadomie z niej rezygnują;
- tygodniowy wymiar godzin etyki ustala dyrektor szkoły;
- ocena z etyki umieszczana jest na świadectwie szkolnym bezpośrednio po ocenie ze sprawowania;
- w celu wyeliminowania ewentualnych przejawów nietolerancji nie należy zamieszczać danych, z których wynikałoby, że uczeń uczęszczał na zajęcia z etyki;
- ocena z etyki nie ma wpływu na promowanie ucznia do następnej klasy;
- ocena z etyki jest wystawiana według skali ocen przyjętej w szkole dla danej klasy;
- nadzór pedagogiczny nad nauczaniem etyki, w zakresie metodyki nauczania i zgodności z programem, prowadzi dyrektor szkoły oraz pracownicy nadzoru pedagogicznego.

W roku 1999 nastąpiła zmiana strukturalna polskiego systemu oświaty, a wraz z nią wprowadzono gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne. Tym samym zmianie uległa sieć szkół w Polsce. Nowe brzmienie omawianego przepisu uwzględniało tego rodzaju efekty reformy. Przepis został sformułowany następująco:

Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci, szkoły publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują naukę religii na życzenie rodziców, szkoły publiczne ponadpodstawowe – publiczne szkoły ponadgimnazjalne na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie (*Ustawa z o zmianie ustawy o systemie oświaty*, 1998).

W nowym tekście jednolitym *Ustawy o systemie oświaty* ustęp ten ostatecznie przyjął postać:

Publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadgimnazjalne na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie.

Jak widać, zrezygnowano z określenia „uznając prawo rodziców do religijnego wychowania”, zaś sam ustęp został sformułowany z zachowaniem należytego dystansu prawnego. Kluczowe w zaakceptowanych rozwiązaniach tekstowych było przyjęcie, iż nauka religii organizowana jest na wniosek rodziców lub uczniów. Ustęp drugi tegoż artykułu dawał Ministrowi Edukacji Narodowej delegację, by w porozumieniu z władzami Kościoła katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych określił, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły tych zadań.

Kwestia nauczania religii w szkołach publicznych, po dekadach walki z religią i zakazów jej istnienia w systemie szkolnym, budziła wiele wątpliwości i kontrowersji. Rzecznik Praw Obywatelskich skierował w tej sprawie w dniu 19.08.1992 roku wniosek do Trybunału Konstytucyjnego o zbadanie kilku spraw legislacyjnych, które spotkały się ze sporym zainteresowaniem społecznym i medialnym. Pomimo tego, że wniosek Rzecznika koncentrował się na nauczaniu religii, to faktycznie alternatywne traktowanie w rozporządzeniu ministra przedmiotów religia i etyka spowodowało, że wniosek dotyczył także nauczania etyki. Należy odnotować, iż w orzeczeniu Trybunału uznano, że:

po pierwsze – ustawa o systemie oświaty w preambule stwierdza m.in., że nauczanie i wychowanie „za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki [...]”. Po drugie – Minister Edukacji Narodowej otrzymał delegacje do regulowania różnych spraw nie tylko w cytowanym przez Rzecznika Praw Obywatelskich art. 12 ust. 2 ustawy o systemie oświaty, lecz także w innych przepisach. Np. art. 22 ust. 2 pkt 1 tej ustawy zobowiązuje Ministra Edukacji Narodowej do ustalania ramowych planów nauczania. W obrębie tych ramowych planów nauczania Minister Edukacji Narodowej określa przede wszystkim przedmioty obowiązkowe, a zatem tym bardziej może wprowadzić przedmioty fakultatywne,

do których zalicza się etykę. Dodatkowo warto zauważyć, że etyka jako przedmiot fakultatywny, wprowadzona została do szkół już w 1990r. (*Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego*, 1993).

W orzeczeniu Trybunału uwypuklono także fakt, że etyka pozostaje w ścisłym związku z organizacją nauki religii w szkołach publicznych, zaś przepis § 1 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 roku w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych należy rozumieć w ten sposób, że każdy z uczniów ma prawo pobierania zarówno nauki religii, jak i etyki. W orzeczeniu stwierdzono, że

Rozwiązane zostają w ten sposób obawy Rzecznika Praw Obywatelskich, iż interpretacja wymienionego przepisu, jako alternatywy uczęszczania albo na lekcję religii, albo etyki – prowadzić może do ewidencji podziału uczniów na wierzących i niewierzących (*Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego*, 1993).

W sierpniu 1993 roku Minister Edukacji nowym rozporządzeniem uzupełnił obowiązujące, tym samym obligując każdą szkołę do zapewnienia w czasie trwania lekcji religii lub etyki opieki lub zajęć wychowawczych „uczniom, którzy nie korzystają z nauki religii lub etyki w szkole” (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*, 1993, § 1 pkt 2). Kolejne rozporządzenie (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*, 1999) w tej sprawie niewiele zmieniło w podejściu systemowym i w rozwiązaniach stosowanych już od kilku lat, uzupełniając treść aktu o typy szkół wprowadzane do systemu w związku z reformą struktury oświaty. Uzupełnione treści koncentrowały się na:

- uczniach, których rodzice lub którzy sami wyrażą takie życzenie, wówczas szkoła organizuje zajęcia z etyki w oparciu o programy dopuszczone do użytku w szkole;
- w zależności od liczby zgłoszonych uczniów zajęcia z etyki organizowane są w grupach międzyoddziałowych lub międzyklasowych.

Kolejna zmiana rozporządzenia (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*, 2014) ujednoliciła i nieco uporządkowała omówione już problemy i zagadnienia, wyraźnie w § 1 określając, że „życzenie (rodzica lub pełnoletniego ucznia w sprawie uczestniczenia w lekcjach religii **lub** etyki) jest wyrażane w formie pisemnego oświadczenia. Oświadczenie nie musi być ponawiane w kolejnym roku szkolnym, może jednak zostać zmienione”. W dalszym tekście podtrzymywana była wciąż dychotomia, wyrażona choćby w § 9: „Uczniowie korzystający z nauki religii **lub** etyki...”

Warto odnotować także fakt, że z dniem 1.06.2016 roku Minister Edukacji Narodowej zmienił rozporządzenie z 28.05.2010 roku w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków szkolnych. W rozporządzeniu tym

czytamy o zmianach w załączniku nr 1 do tytułowego rozporządzenia, polegających m.in. na tym, że po ust. 11a dodaje się ust. 11b w brzmieniu:

11b. Na świadectwie szkolnym promocyjnym i na świadectwie ukończenia szkoły, w miejscu przeznaczonym na wpisanie ocen klasyfikacyjnych z religii/etyki, wpisuje się:

- 1) poziomą kreskę, jeżeli uczeń nie uczęszczał na żadne z tych zajęć;
- 2) ocenę z religii **albo** etyki, jeżeli uczeń uczęszczał na jedno z tych zajęć, bez wskazywania, z jakich zajęć jest to ocena;
- 3) ocenę z religii i ocenę z etyki, jeżeli uczeń uczęszczał zarówno na zajęcia z religii, jak i zajęcia z etyki (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*, 2016).

Wprawdzie minister sankcjonuje tu trzy modele korzystania z omawianych przedmiotów, ale wciąż jednym z modeli jest alternatywa etyki wobec religii. Przedmioty te postrzegane są w opozycji wobec siebie, tak jakby wiedza z zakresu religii wykluczała potrzebę czy możliwość poznania wartości i norm etycznych, powiązanych z określoną koncepcją człowieka i wizją świata.

ETYKA JAKO PRZEDMIOT NAUCZANIA W SZKOLE W POLSCE – UJĘCIE STATYSTYCZNE

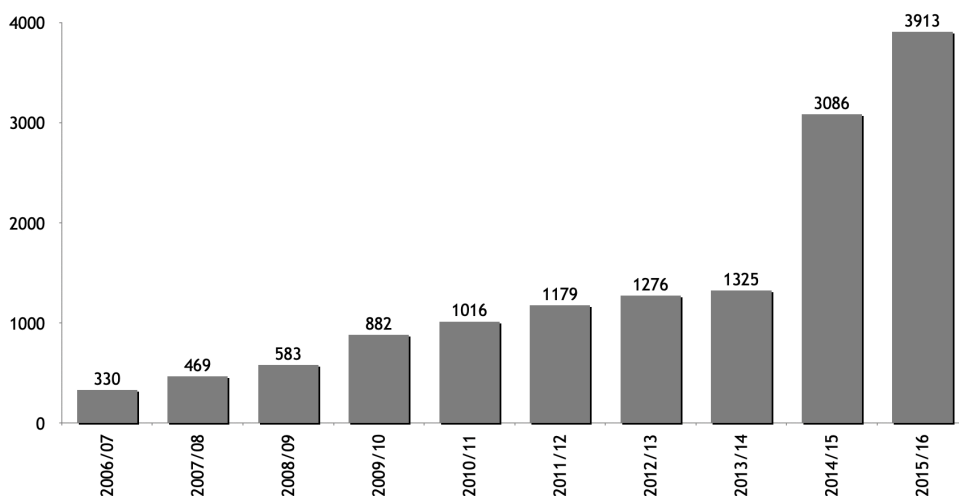
W tej części niniejszych rozważań ukazany jest obraz ogólny etyki jako przedmiotu nauczania w polskich szkołach². Badaniem objęto lata 2006–2015, gdyż był to okres, w którym odnotowano znaczący wzrost zainteresowania etyką jako przedmiotem nauczania w szkole ze strony rodziców i uczniów.

Analizie poddano wartości takich wskaźników, jak liczba szkół realizujących zajęcia z etyki, liczba nauczycieli zatrudnionych do nauczania etyki w szkołach, liczba etatów przeliczeniowych, liczba etatów nauczycieli etyki przypadających przeciętnie na jedną szkołę i średnia tygodniowa wielkość etatu nauczyciela etyki przypadająca na jedną szkołę. Osiągane wartości wskaźników zostały omówione w zależności od typu szkoły (szkoła podstawowa, gimnazjum, liceum

² Szerzej na temat obrazu etyki jako przedmiotu nauczania w polskich szkołach można przeczytać w pracy „Etyka w systemie edukacji w Polsce” (Madalińska-Michalak, Jeżowski i Więśław, 2017). Ukazano w niej funkcjonowanie tego przedmiotu nauczania w ujęciu dynamicznym w szkołach podstawowych i gimnazjach (w szkołach realizujących obowiązek szkolny) oraz w szkołach ponadgimnazjalnych (w szkołach realizujących obowiązek nauki). W badaniu przedstawiono kształtowanie się takich wskaźników, jak liczba szkół realizujących zajęcia z etyki, liczba nauczycieli zatrudnionych do nauczania etyki w szkołach, liczba etatów przeliczeniowych, liczba etatów nauczycieli etyki, przypadających przeciętnie na jedną szkołę i średnia tygodniowa wielkość etatu nauczyciela etyki przypadająca na jedną szkołę. Opisany stan dotyczy lat szkolnych 2014/15 i 2015/16. W książce bardzo szczegółowo ukazano zwłaszcza dostępność lekcji etyki w zależności od typu szkoły, jej usytuowania (województwo, gmina, miasto na prawach powiatu) i roku szkolnego.

ogólnokształcące, technikum, zasadnicze szkoły zawodowe i inne) i jej rodzaju (szkoły publiczne i niepubliczne), przy ukazaniu także ich dynamiki wzrostu.

Uzyskane dane pokazują, że w Polsce między latami szkolnymi 2006/07 a 2015/16 nastąpił stopniowy, choć nieliniowy wzrost liczby szkół oferujących zajęcia z etyki. I o ile w roku szkolnym 2006/07 takich szkół było w Polsce 330, to w roku szkolnym 2015/16 takich szkół było już 3913. Można zauważyć, zatem prawie dwunastokrotny wzrost liczby szkół realizujących zajęcia z etyki w stosunku do roku 2006/07, a prawie trzykrotny w odniesieniu do roku 2013/14 (zob. wykres 1). Zdecydowany nagły wzrost liczby szkół oferujących w swoich planach nauczania etykę można zaobserwować w latach 2014/15 i 2015/16.

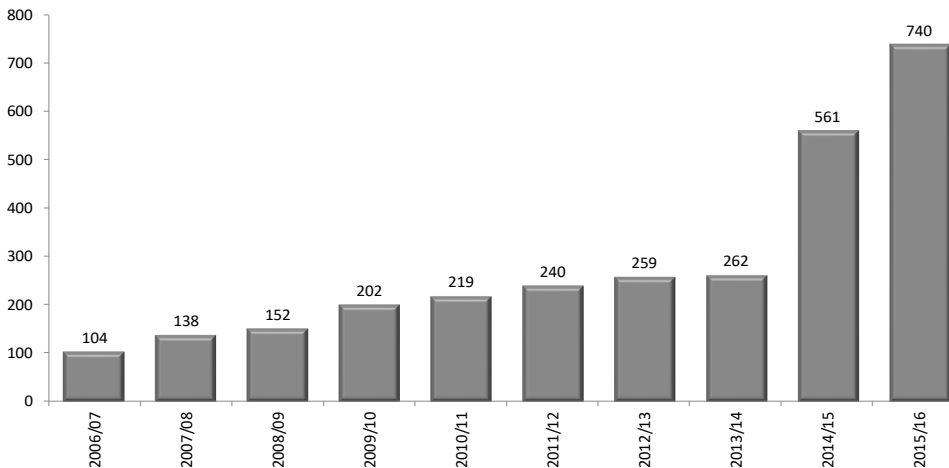
Wykres 1. Liczba szkół ogółem realizujących zajęcia z etyki w latach 2006–2015. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej – System Informacji Oświatowej na 30 września 2014 i 2015 r.

Jeśli weźmiemy pod uwagę typ szkoły, to zebrane dane pokazują, że do roku 2014 najwyraźniejszy, bo dwudziestopięciokrotny, wzrost (z 48 do 1217 szkół) nastąpił w szkołach podstawowych, choć wzrost ten był także dość wyraźny w grupie gimnazjów (dwunastokrotny) i techników (dziesięciokrotny). W obrębie szkół zasadniczych zawodowych liczba szkół, w których nauczano etyki, wzrosła z 14 do 94. Natomiast w liceach ogólnokształcących odnotowano wzrost ze 120 do 503, w szkołach artystycznych z pionem ogólnokształcącym z 16 do 50, zaś w szkołach specjalnych z 2 do 9 szkół oferujących etykę jako przedmiot nauczania.

Z badań wynika zatem, że we wprowadzaniu do oferty edukacyjnej lekcji etyki czołowe miejsce zajmowały te szkoły, w których uczniowie realizowali obowiązek szkolny – były to zatem szkoły podstawowe i gimnazja. W szkołach

tych decyzję o wyborze etyki jako przedmiotu nauczania podejmowali rodzice i prawni opiekunowie uczniów.

W badaniach wzięto pod uwagę liczbę etatów nauczycieli etyki w latach 2006/07–2014/15. Zebrane dane pokazały, że w analizowanym okresie nastąpił pięciokrotny wzrost tych etatów, co przy prawie dwukrotnie większym wzroście liczby szkół dowodzi, że ten przyrost był wolniejszy, choć realizowany z podobną dynamiką – w roku ostatnim do przedostatniego znów wzrost był ponad dwukrotny.

Wykres 2. Wzrost ogólnej liczby przeliczeniowych etatów nauczycieli etyki we wszystkich szkołach w Polsce w latach 2006–2015.

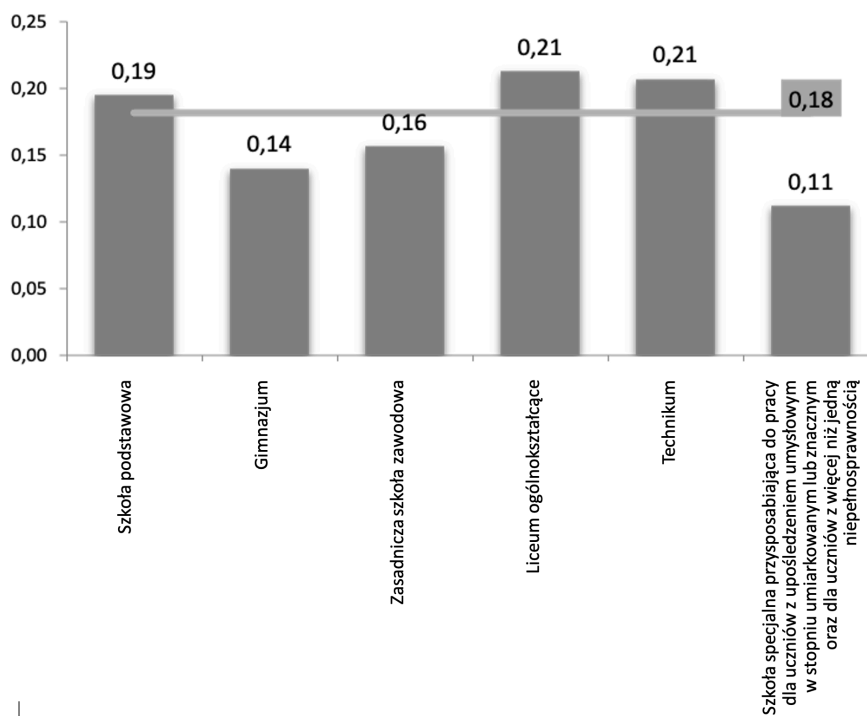
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej – System Informacji Oświatowej na 30 września 2014 i 2015 r.

Ponieważ liczba godzin etyki w stosunku do innych przedmiotów w ramach planów nauczania jest w polskiej szkole niewielka, stąd wzrost liczby szkół nie przekłada się wprost na liczbę zatrudnionych do nauczania tego przedmiotu nauczycieli. W praktyce mamy do czynienia z tego rodzaju sytuacją, że zlicza się ogólną liczbę godzin realizowanych w ramach przedmiotu i dzieli się ją przez pensum dydaktyczne nauczyciela (18 godzin na tydzień), otrzymując w ilorazie tzw. etaty przeliczeniowe.

Liczba nauczycieli etyki wyrażona tak rozumianymi etatami przeliczeniowymi wzrosła z 18 do 237 (trzynastokrotnie) w szkołach podstawowych, z 21 do 128 (sześciokrotnie) w gimnazjach, z 46 do 107 (ponad dwukrotnie) w liceach ogólnokształcących, z 6 do 62 (dziesięciokrotnie) w technikach, oraz z 3 do 15 w szkołach zawodowych i z 4 do 11 w szkołach artystycznych.

Wielkości te, gdy weźmiemy pod uwagę dane ukazujące ogólną liczbę szkół w Polsce (24397) i ogólną liczbę nauczycieli (654184 etatów, 670461 osób)³, to widzimy, że mimo iż w liczbie szkół oferujących nauczanie etyki w Polsce i w liczbie nauczycieli etyki wyrażonej etatami przeliczeniowymi pojawia się wzrost, to jednak wzrost ten stanowi zaledwie niewielki odsetek całości (odpowiednio: 12,65% szkół i 0,09% etatów nauczycielskich)⁴.

W roku szkolnym 2014/15 i 2015/16 nastąpił – jak pokazano powyżej – znaczący wzrost w liczbie szkół oferujących nauczanie etyki oraz wyraźny wzrost przeliczeniowej liczby nauczycieli i to aż o 180 etatów.

Wykres 3. Średnia tygodniowa wielkość etatu nauczyciela etyki przypadająca na jedną szkołę w roku szkolnym 2014/15.

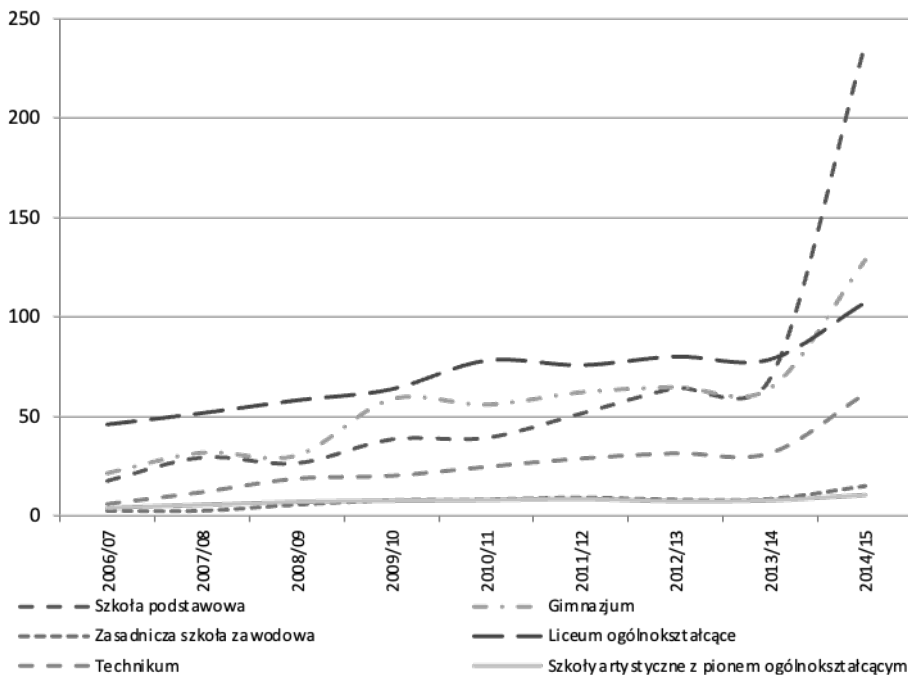
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej – System Informacji Oświatowej na 30 września 2014 r.

³ Dane Systemu Informacji Oświatowej MEN ukazujące stan liczby szkół i liczby nauczycieli w Polsce na dzień 30 września 2014 roku.

⁴ W społeczeństwie polskim przyzwyczajonym do lekcji religii jako jednego ze szkolnych przedmiotów, wprowadzenie etyki jako z założenia przedmiotu neutralnego światopoglądowo dla wielu dyrektorów szkół stanowiło nowe jakościowo i środowiskowo wyzwanie.

Wielkość etatu, a właściwie jego część w roku szkolnym 2014/15 stanowiła średnio 0,18, przy czym w poszczególnych typach szkół odchylenia od niej w górę odnotowano w szkołach podstawowych (0,19) oraz w liceach ogólnokształcących i technikach (0,21); natomiast w szkołach specjalnych (0,11), gimnazjach (0,14) i zasadniczych szkołach zawodowych (0,16) wartości te były poniżej średniej krajowej (wykres 3).

Wzrost liczby etatów przeliczeniowych nauczycieli nauczających etyki w latach 2006–2015 był zróżnicowany w zależności od typu szkoły, co obrazuje wykres 4. Do badania wybrano typy szkół, w których liczba etatów była/jest łącznie większa niż kilka.

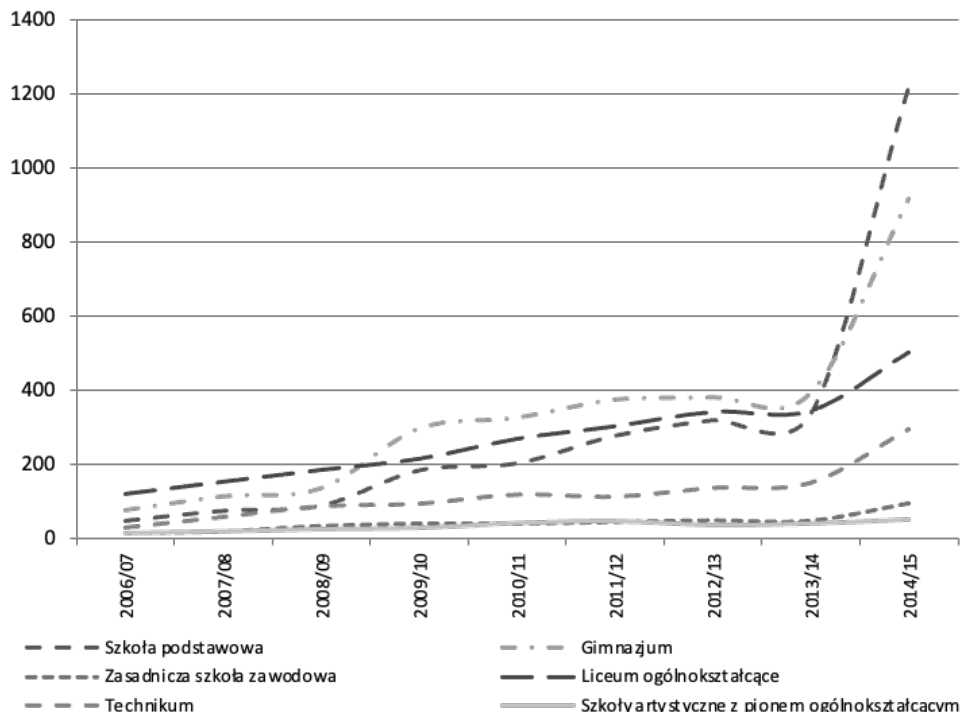

Wykres 4. Wzrost liczby etatów nauczycieli etyki we wszystkich szkołach realizujących przedmiot w latach 2006–2015.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej – System Informacji Oświatowej na 30 września 2014 r.

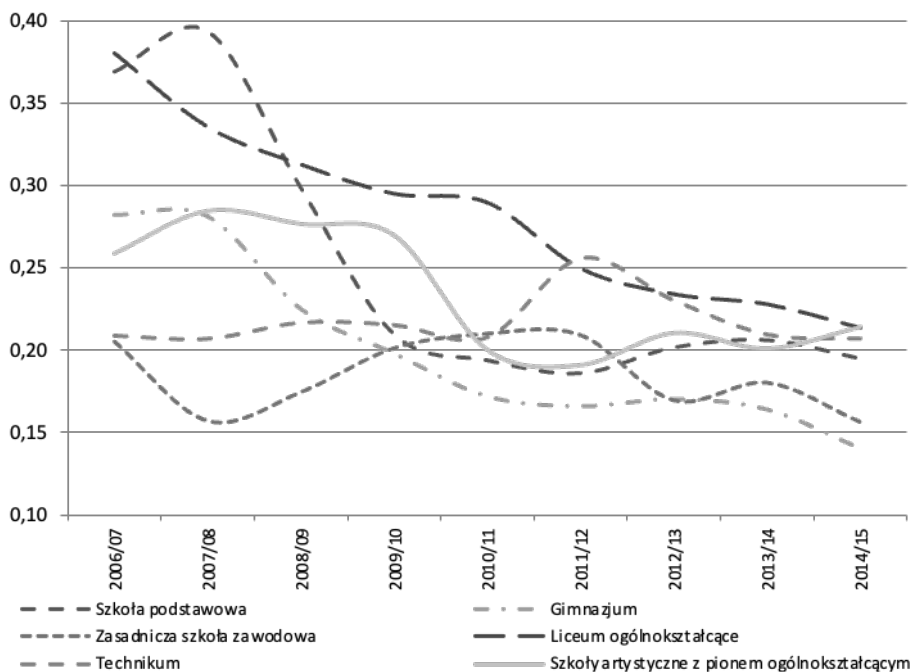
Uzyskane dane – zobrazowane na powyższym wykresie – mówią, iż sama dynamika wzrostu ogólnej liczby etatów w poszczególnych typach szkół była zróżnicowana. W szkołach zasadniczych zawodowych i artystycznych wartość ta wzrosła z 3–4 w roku 2006 do 15–11 w roku 2015, odnotowano więc wzrost cztero-, pięciokrotny. Podobną dynamikę uzyskały gimnazja (przyrost z 21 do 128, przy dynamice wynoszącej sześciokrotność wzrostu wartości) i licea

ogólnokształcące (przyrost z 46 do 107, dynamika 2), zaś dość spektakularny w tych warunkach przyrost odnotowano w technikach (6 do 62, dynamika 10) i w szkołach podstawowych (18 do 237 z dynamiką wynoszącą 13).

Wykres 5. Przyrost liczby szkół nauczających etyki wg typów w latach 2006–2015. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej – System Informacji Oświatowej na 30 września 2014 r.

Największą dynamikę wzrostu liczby szkół realizujących nauczanie etyki odnotowano w grupie szkół podstawowych (przyrost z 48 do 1217, przy dynamice wynoszącej 25) i w gimnazjach (z 96 do 916, dynamika 12). W szkołach tych odnotowano największy wzrost zainteresowania nauczaniem etyki między rokiem szkolnym 2013/14 a 2014/15, bo przyrost liczby placówek oferujących zajęcia z etyki wyniósł odpowiednio 360 i 230%. Natomiast, jeśli chodzi o szkoły zasadnicze zawodowe i artystyczne, to dynamika ta jest niewielka (odpowiednio 7 i 3) przy niewielkiej liczbie szkół zaangażowanych. Licea ogólnokształcące i technika uzyskały dynamikę podobną (odpowiednio 4 i 10), choć zaangażowanych szkół było zdecydowanie więcej (wzrost ze 120 do 503 w liceach ogólnokształcących i z 29 do 297 w technikach).

Wykres 6. Zmiany w liczbie etatów nauczycieli etyki przypadających przeciętnie na jedną szkołę 2006–2015.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Ministerstwa Edukacji Narodowej – System Informacji Oświatowej na 30 września 2014 r.

Zebrane dane pokazują ciekawe tendencje w zakresie zmiany w liczbie etatów nauczycieli etyki przypadających przeciętnie na jedną szkołę w latach 2006–2015. I tak, największe spadki wartości odnotowano w gimnazjach (50%), szkołach podstawowych (47%) i liceach ogólnokształcących (44%). W szkolnictwie zawodowym spadki te były odpowiednio mniejsze: w zasadniczych szkołach zawodowych o 24%, w szkołach artystycznych o 17% i w technikum zaledwie o 1%.

Pojawia się pytanie o powód rysujących się tendencji. Jedną z prawdopodobnych przyczyn można upatrywać w wielkości szkoły, choć i tu rodzą się wątpliwości. W roku szkolnym 2014/15 przeciętna szkoła podstawowa w Polsce liczyła 160 uczniów, gimnazjum 165, liceum ogólnokształcące 201, technikum 245 uczniów, a szkoła zasadnicza – 116 i trudno znaleźć korelację między tymi danymi a danymi zaprezentowanymi wyżej. Różnic można też upatrywać w tym, że technikum i szkoły zasadnicze funkcjonują na ogół w zespołach szkół i dane dotyczące nauczycieli różnych przedmiotów nauczanych jednocześnie w obu typach szkół bywają dość nieprecyzyjne.

PODSUMOWANIE

W krajach europejskich etyka funkcjonuje w szkolnictwie jako samodzielny przedmiot lub wchodzi w obręb innego, jest przedmiotem obowiązkowym bądź też fakultatywnym (zob. Pépin, 2009; Robbers, 2013). W Polsce, podobnie jak w Niemczech, Hiszpanii, Finlandii i na Słowacji, etyka jest obecnie rozumiana jako samodzielny, fakultatywny przedmiot, którego nauczanie zostało wprowadzone jako alternatywa dla zajęć religii.

Relatywnie dość krótka historia tego przedmiotu pokazuje, że zmiany w obszarze prawa pozwoliły na zaistnienie etyki w systemie edukacji, wyznały formalne ramy jego realizacji oraz zdecydowanie pomogły w jego umacnianiu się. Szczególne znaczenie dla losów tego przedmiotu miały: wprowadzenie nauki religii do szkół, orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.1993 roku oraz wdrożenie nowych podstaw programowych od 1.09.2012 roku. Jedno z pierwszych rozporządzeń Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych z 14.04.1992 roku już w § 1 wykreowało opozycję: religia – etyka. Ostatecznie takie właśnie rozumienie tego aktu prawnego jako całości potwierdził Minister Edukacji cytowanym rozporządzeniem z 1.06.2016 roku.

Etyka jak przedmiot nauczania w polskich szkołach – jak pokazują przywołane w tym artykule wyniki badań – początkowo zajmowała raczej marginalne miejsce w polskim systemie edukacji, jednak z roku na rok powoli zyskuje uznanie wśród uczniów i ich rodziców. O umacnianiu się etyki w szkolnictwie świadczy przede wszystkim wzrost zainteresowania tym przedmiotem oraz adekwatna odpowiedź szkół na to wzmożone zapotrzebowanie, zwłaszcza od września 2014 roku. Niemniej jednak, mimo nominalnego wzrostu w latach 2006–2016 liczby szkół oferujących uczniom etykę i zwiększania zatrudnienia nauczycieli etyki należy stwierdzić, że zainteresowanie tym przedmiotem w skali kraju jest jednak marginalne. Warto także zaznaczyć, że wzrostowi liczby szkół, w których nauczana jest etyka, zwiększeniu się liczby przeliczeniowych etatów nauczycieli, nie towarzyszył wzrost wymiaru pracy nauczycieli, liczony przeciętną wielkością zatrudniania nauczycieli w szkołach – wymiar ten uległ zmniejszeniu.

W niniejszym artykule przywołano tylko niektóre z uzyskanych danych obrazujących stan realizacji przedmiotu etyka w polskich szkołach. Dość oczywistym wydaje się fakt, że wartości bezwzględne przypisane do ukazanych mierników nie uwzględniają wielu istotnych czynników wpływających na samą realizację materiału przedmiotowego. Wśród tych czynników ważne miejsce zajmują chociażby takie, jak przygotowanie merytoryczne nauczycieli do pracy (wykształcenie główne czy dodatkowa specjalizacja, praca w jednej szkole czy w kilku itd.), liczebność grup, z którymi pracowali nauczyciele, czy były to grupy oddziałowe, międzyoddziałowe czy międzyklasowe, czy też jaki odsetek

stanowili nauczyciele etyki w swoich szkołach i jaka była przeciętna frekwencja uczniów na zrealizowanych zajęciach. Oczywiście owych zmiennych można by wymienić jeszcze wiele, gdyż należy pamiętać, że sama liczebność tej grupy zawodowej nie jest jedynym wyznacznikiem sukcesu bądź porażki przy wdrażaniu zajęć z tego przedmiotu do praktyki szkolnej.

Przedstawiane tutaj badania, niejako z założenia, mogą stać się punktem wyjścia do namysłu nad kształtem, jaki etyka jako przedmiot nauczania w szkołach winien lub mógłby przybrać w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

Literatura przedmiotu

- Madalińska-Michalak, J., Jeżowski, A. J. i Więśław, S. (2017). *Etyka w systemie edukacji w Polsce*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Pawlik, W., Sobolewski, W. i Żurkowska, D. (2015). Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej. Analiza i zalecenia. *Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich*, 6. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Pépin, L. (2009). *Teaching about Religions in European School Systems: Policy issues and trends – NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe*. London: Alliance Publishing Trust.
- Robbers, G. (2013). *Edukacja religijna w systemach szkół publicznych w Europie*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.

Akty prawne

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14.04.1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155; uwzględniono zmiany (Dz.U. z 1993 r. Nr 83, poz. 390; Dz.U. z 2014 r., poz. 478).*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 25.08.1993 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. z 1993 r. Nr 83, poz. 390).*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30.06.1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. z 1999 r. Nr 67, poz. 753).*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 12.03.2009 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli (Dz.U. z 2013 r., poz. 1207).*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 28.05.2010 r. w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków szkolnych (Dz.U. z 2010 r. Nr 97, poz. 624; uwzględniono zmianę; Dz.U. z 2016 r., poz. 787).*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 15.12.2010 r. w sprawie praktycznej nauki zawodu (Dz.U. z 2010 r. Nr 244, poz. 1626 ze zm.).*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 7.02.2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz.U. z 2012 r., poz. 204).*

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 27.08.2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r., poz. 977 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 25.03.2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (Dz.U. z 2014 r., poz. 478).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30.05.2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2014 r., poz. 803).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 1.06.2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków szkolnych (Dz.U. z 2016 r., poz. 787).

Ustawa z 7.09.1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 1991 r. Nr 95, poz. 425) z kolejnymi nowelizacjami i tekstami jednolitymi (uwzględniono zmiany ujęte w tekstach jednolitych: Dz.U. z 1996 r. Nr 67, poz. 329; Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 ze zm. Dz.U. z 1998 r. Nr 117, poz. 759).

Ustawa z 25.07.1998 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty (Dz.U. z 1998 r. Nr 117, poz. 759).

Orzecznictwo

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.1993 r. w sprawie gwarancji wolności sumienia i wyznania (U 12/92; OTK Zu 1993, poz. 9).

ETHICS AS A SUBJECT OF SCHOOL TEACHING IN POLAND

Abstract

The article presents partial results of nationwide research devoted to teaching ethics. It discusses the place of ethics in the Polish education system and the development trends visible since its introduction (1991). When it comes to legislature, acts and ordinances of the Minister of National Education were analyzed. Next to legal acts also judgments of the Constitutional Tribunal, regulating the principles of teaching and assessing the subject of ethics, were discussed. An important aspect of these regulations, due to their practical consequences, is the positioning of ethics as an alternative to the religious education. Statistical data were also analyzed, allowing for a nationwide assessment of the development of interest in the ethics as a subject of school teaching – an increase in the number of schools in which the subject of ethics is taught (depending on the stage of education and the type of school), as well as an increase in the number of full-time equivalent for ethics teachers. The last-mentioned increase, although significant since 2014, is nevertheless small in absolute numbers; ethics still remains a niche subject. Over the years, one can observe an improvement in its status and an increase in social demand. However, the current definition of ethics as an optional subject means that the level of participation still remains low.

Keywords:

ethics, education system in Poland, ethics vs religion, statistical analysis